

verlopend vernietigingsproces waaraan al deze staten onderhevig zijn en dat letterlijk een volkerentering genoemd mag worden. Hier ter plaatse kan ik daarop echter niet verder ingaan. *

Slechts één stadstaat heeft zich gedurende een lange reeks van eeuwen kunnen handhaven, namelijk het Romeinse rijk, en wel enkel en alleen doordat deze staat als eindoverwinnaar over alle andere, de volkerentering steeds weer heeft kunnen bestrijden door het eenige middel dat hier baat: het in ruime mate telkens opnieuw vormen van een stedelijke en landelijke middenstand door landkolonisatie op groote schaal, waartoe men gelegenheid had op de terreinen die men den overwonnenen afnam. Maar zelfs dit reusachtig groote organisme bezweek ten slotte onder de volkerentering, het natuurlijk gevolg van de kapitalistische slavenhuishouding.

Intusschen had echter Rome het eerste Imperium geschapen, d.i. den eersten straf gecentraliseerden grooten staat, waarin alle toenmalige landstaten van het Middellandsche zeegebied waren ingelijfd; en daarmee had het der wereld voor alle komende tijden het model van zulk een machtsorganisatie voorgehouden. Daarnaast had Rome gedurende de eeuwen van zijn heerschappij de stedelijke gemeenschapsordering en de geldhuishouding tot op zulk een hoogte ontwikkeld, dat deze nooit weer geheel konden te niet gaan. Van deze cultuurproducten ging middellijk of onmiddellijk op de feudale landstaten, na Rome's val gesticht op het eertijds Romeinsche gebied, de stoot uit, die deze staten boven den trap van primitieven veroveringsstaat uit kon voeren.

* Zie F. Oppenheimer, *System der Soziologie*, B. II „Der Staat”, p. 484 ss.; en B. IV, Abt. I „Rom und die Germanen”, p. 395 ss. Aldaar ook litteratuur. — N. v. d. V.

IV — DE ONTWIKKELING VAN DEN FEUDALEN STAAT

a — Het ontstaan van het grootgrondbezit

Wij keeren thans volgens onze afspraak terug naar het punt, waar de primitieve veroveringsstaat den zijtak van den stadstaat deed uitschieten, om nu verder den hoofdstam te volgen, d.w.z. den landstaat in zijn verdere ontwikkeling te beschrijven.

Zooals het lot van den stadstaat bepaald was door de agglomeratie van dien rijkdom, die als het ware het zwaartepunt vormde, waaromheen het heele staatswezen zijn kringloop beschreef, het handelskapitaal, zoo wordt het lot van den landstaat bepaald door de agglomeratie van den rijkdom, die hier het middelpunt vormt van het leven van den staat, n.l. het gronddoel. Wij hebben boven de economische differentieering in den herdersstam nagegaan en er ons van overtuigd, dat reeds op dien trap de wet van de agglomeratie om bestaande vermogenskernen zich vrij krachtig doet gelden van het oogenblik af aan, dat het politieke middel in den vorm van roofoorlog en vooral slavernij gaat meedoen in het spel der krachten. Reeds hier splitste zich de stam in edelen en gewone vrijen, onder wie zich de politiek rechtelooze slaaf als derde stand rangschikte. Deze bij het ontstaan van den primitieven staat reeds voorhanden vermogensverschillen en de daarmee gepaard gaande verschillen in maatschappelijken rang en stand worden nu in buitengewone mate verscherpt bij den overgang tot een gezeten leven, waardoor het privaatbezit aan grond ontstaat.

Groote verschillen in grondbezit ontstaan

noodwendig reeds bij de stichting van den primitieven veroveringsstaat, indien de indeeling van den herdersstam in groote slaven- en kuddebezitters naast kleine vrijen dan reeds sterk tot uitdrukking gekomen is: de vorsten nemen meer land in bezit dan de gewone vrijen. Dit geschiedt in den beginne volkomen argeloos en zonder een zweem van besef, dat het grootgrondbezit middel zal zijn tot een belangrijke vermeerdering van sociale macht en rijkdom. De gewone vrijen zouden in dit stadium nog zeer wel in staat geweest zijn, de vorming van het grootgrondbezit te verhinderen, indien zij geweten hadden, dat dit eens zijn gevaarlijke punt tegen henzelf zou kunnen keeren. Maar daarvan was geen sprake; want in het stadium dat ons thans bezig houdt, heeft land op zich zelf geenerlei waarde. Immers, dit is het groote onderscheid tusschen den primitieven veroveringsstaat aan de zeekust en dien in de grenzenlooze vlakke, dat bij dezen laatste naast het bebouwde nog oneindig veel onbebouwd land voorhanden is. En daarvan kan elke vrije zoo veel voor zich zelf nemen als hij nodig heeft en zelf wil of kan bebouwen; men denkt er niet aan, iemand uit den schijnbaar onuitputtelijken voorraad een bepaald deel toe te meten, evenmin als uit den voorraad lucht in den dampkring. Het doel, terwille waarvan men strijd gevoerd heeft, is dan ook niet het land op zich zelf, maar het land met de aan den grond gebonden boeren, m.a.w. grondstof en arbeider te samen, uit wier verbinding eerst de vrucht van het politieke middel, de landrente, voortvloeit. Van dit land met zijn bebouwers zullen nu in den regel de herdersvorsten volgens de gebruiken van den stam reeds dadelijk meer krijgen dan de gewone vrijen; dit is hun recht als vorsten, patriarchen, veldheeren, die een

heel gevolg van in den wapenhandel geofende halfvrijen, knechten en hoorige beschermelingen (vluchtelingen enz.) in hun dienst hebben. Hiermee is al een wellicht vrij belangrijk verschil in grondbezit aan den aanvang van de geschiedenis van den staat gegeven. Maar hier komt iets bij van nog meer gewicht: de vorsten hebben n.l. ook van het bloote land zonder bewoners een grootere oppervlakte nodig dan de gewone vrijen. Want zij brengen slaven mede, die rechtloos zijn en daarom naar algemeen primitief rechtsbegrip geen grondeigendom kunnen verwerven; deze moeten echter om te kunnen leven toch land hebben, en daarom neemt de heer het in hun plaats in beslag om het aan hen in gebruik te geven. Hoe rijker de vroegere nomaden vorst was, des te groter wordt het bezit van den nieuwen grondeigenaar!

Hiermee is nu vooreerst de rijkdom en dientengevolge de maatschappelijke rang en stand veel hechter en duurzamer vastgelegd dan in het nomadenstadium. Want terwijl de grootste kudde verloren kan gaan, is grondeigendom onvernietigbaar; en dienstbare menschen, om er op te werken en den grond rente te doen opbrengen, groeien zelfs na de vreeselijkste slachtingen spoedig genoeg weer op, als men ze zich althans niet in volwassen toestand door middel van slavenjachten kan verschaffen.

Maar naast deze consolidatie van den rijkdom treedt nu ook een agglomeratie daarvan rondom de bestaande kernen in een veel sneller tempo dan te voren. Hoe onschadelijk n.l. de eerste in beslagneming van land ook was, toch bemerkt men natuurlijk al spoedig, dat iemand des te meer rente maakt, naarmate hij meer slaven heeft om op onbebouwd land neder te zetten. Voortaan richt zich daarom de buitenlandsche politiek van den

staat niet meer alleen op de verovering van land en menschen samen, maar ook op de onderwerping van menschen zonder land, om deze als slaven mee te voeren en er de onbebouwde gebieden in het eigen land mee te bevolken. Als de heele staat den oorlog voert of den rooftocht onderneemt, is het leeuwendeel van den buit voor de edelen; dikwijls echter trekken deze laatsten uit op eigen gezag en alleen met eigen gevolg, en dan krijgt de gewone vrije die thuis gebleven is in 't geheel geen aandeel in den buit. Aldus zet het groeiproces van het adellijk grondbezit zich voortaan door met een regelmatig toenemende versnelling: hoe meer slaven de edelman bezit, des te meer rente maakt hij, en des te meer krijgslieden kan hij als zijn gevolg onderhouden — dienaren, van werken afkeerige kleine vrijen en vluchtelingen; met hun hulp kan hij echter weer meer slaven buit maken en ter vergrooting van zijn inkomen op onbebouwd land als werkkrachten vestigen.

Dit proces voltrekt zich ook daar, waar een centrale macht bestaat, die naar primitieve begrippen de beschikking heeft over het onbebouwde land; ja, het centraalgezag duldt dezen gang van zaken niet alleen, maar keurt dien ook uitdrukkelijk goed. Zoolang namelijk de feudale edelman de onderdanige vazal van de kroon is, is het in het belang van deze laatste, den leenman zoo krachtig mogelijk te maken, om zijn legermacht, welke hij krachtens het leenrecht ter beschikking van zijn heer moet stellen, zoo veel mogelijk te vergrooten. Het verschijnsel, dat de belangen van leenheer en leenman oorspronkelijk samen hangen, is ons welbekend uit de geschiedenis van onze West-Europeesche feudale staten. Ten bewijze, dat hetzelfde zich ook onder heel andere volken en omstandigheden voordoet en voor moet doen, moge een enkel

citaat gegeven worden: „De voornaamste verplichting op Fidzji bestond in den krijgsdienst, die in geval van overwinning tot een nieuwe schenking van land leidde met de bewoners als slaven er bij, en dientengevolge weder tot het aanvaarden van nieuwe verplichtingen”⁹¹.

Deze opeenhooping van het grondbezit in steeds grooter massa's in handen van den grondadel doet nu den primitieven veroveringsstaat op hooger trap overgaan in den „ontplooiden feudalen staat” met een trapsgewijs opklimmende uitgebreide rangorde van telkens aan elkaar ondergeschikte machten en standen. Dit proces, dat wij nu hebben te schilderen, beteekent een langzaam zich voltrekkende omverwerping van den politieken en maatschappelijken bouw van den primitieven veroveringsstaat: de centrale heerscher verliest zijn politieke macht aan den grondadel, de kleine vrije daalt in aanzien, en de „onderdaan” rijst.

Bij de beschrijving van dit streng wetmatig verlopend proces, die ik elders⁹² voor zoover het door Deutsche stammen bezette gebied aangaat, uitvoerig en met raadpleging van de bronnen leverde, heb ik er reeds meermalen op gewezen, dat wij hier met een in alle hoofd trekken typischen gang van zaken te doen hebben. Alleen zoo is b.v. het feit verklaarbaar, dat het feudale stelsel zich in Japan tot in bijzonderheden op dezelfde wijze ontwikkelde als bij ons, hoewel het land bewoond wordt door een menschenras, dat van het Kaukasische ten eenen male verschilt, en bovendien — een sterk argument tegen de opvattingen van een al te zeer op de spits gedreven historisch materialisme — de technische basis van het economisch leven daar een heel andere is dan de onze: hakbouw in plaats van ploegbouw. Waar het ons

hier, zooals trouwens overal in deze verhandeling, niet te doen is om het lot van een enkel volk, maar om de uit de algemeen menschelijke natuur voortvloeiende karakteristieke trekken van een overal gelijke ontwikkeling, zal ik de beide meest treffende voorbeelden van den ontplooiden feudalen staat, n.l. West-Europa en Japan, bekend veronderstellen, mij in hoofdzaak beperken tot minder bekende gevallen, en ook hier aan de stof, ontleend aan de volkenkunde, de voorkeur verleen boven wat de geschiedenis in engeren zin ons leert.

b — De centrale macht in den primitieven veroveringsstaat

In het algemeen heeft de patriarch van den herdersstam, hoeveel aanzien hij ook als legeraanvoerder en priester geniet, toch in het minst geen despotische macht; evenzoo heeft de „koning” van den kleinen stam, nadat deze vaste woonplaatsen gekozen heeft, zonder uitzondering maar een zeer beperkte macht. De eerste samenbinding van een groot aantal herdersstammen tot een geweldige legermassa door geniale krijgsoversten pleegt daarentegen meestal despotische vormen aan te nemen. Trouwens, in den oorlog wordt het Homerische „*οὐκ ἀγαθὴ πολυκοιρανὴ εἰς κοίρανος ἔστω, εἰς βασιλεύς*”! steeds, zelfs door de meest bandelooze volkeren, als waarheid erkend en in praktijk gebracht: de vrije jager op primitieven ontwikkelingstrap is toch op het oorlogspad aan het vrijwillig gekozen opperhoofd onvoorwaardelijk gehoorzaam; de vrije Kozakken uit de Oekraïne, die in vreedstijd geen enkel gezag erkenden, bogen zich in den oorlog gewillig onder de macht van hun hetman, die over dood en leven te gebieden had. Deze gehoorzaamheid aan den veldheer is een psychologische trek die bij geen enkelen echten krijgsman ontbreekt. Zoo vinden wij

als aanvoerders van de groote nomadentochten almachtige despoten: Attila, Omar, Dzjengis-Khan, Tamerlan, Mozilikatse, Ketschwayo. En zoo bestaat ook in de groote uit gewelddadige samensmeding van meerdere primitieve feudale staten ontstane rijken gewoonlijk in den beginne een sterke centrale macht; als voorbeelden mogen wij noemen: Sargon, Cyrus, Clovis, Karel den Grooten, Boleslaw den Rooden.

Soms, vooral wanneer het groote rijk zijn grenzen — geografische of sociologische — nog niet bereikt heeft, blijft de centrale macht, in handen van een aantal krachtige vorstenfiguren, nog lang sterk, en hierbij kan het tot de meest dwaze uitwassen van despotisme en caesarenwaan zin komen; karakteristieke voorbeelden daarvan treft men vooral aan in het Tweestroomland en Afrika. Of zich de despotische regeeringsvorm, ook na het eindigen van den strijd handhaaft, hangt vooral van twee dingen af n.l. welke positie de heerscher naast zijn veldheerschap inneemt in religieus opzicht, en of hij het handelsmonopolie bezit of niet. Op zich zelf toch schijnt het primitieve koningschap zeer zwak te staan.

Terwijl in geval van verdeeling der macht tusschen geestelijke en wereldlijke heerschers de dragers daarvan elkander wederkeerig in toom en in evenwicht houden, komen de krassere vormen van despotisme licht tot stand overal waar wereldlijke en geestelijke macht in één hand vereenigd zijn, wat men gewoonlijk caesaropapisme noemt. Karakteristieke voorbeelden van een en ander leveren de Maleische staten van Insulinde, echte „zeestaten”, die in hun ontstaan in vele opzichten zijn te vergelijken met de Grieksche zeestaten. Hier is in 't algemeen de vorst juist even machteloos als bijvoorbeeld de koning bij den aanvang van de ons bekende

Attische geschiedenis; evenals in Athene is de macht in handen van de gouwhoofden (in Soeloe de Datto's, in Atjeh de Panglima's). Waar echter „de vorst nog daarnaast, zooals in Tobah, uit kracht van religieuze beschouwingen de plaats inneemt van een kleinen paus, daar worden de rollen omgekeerd: de Panglima's zijn dan volkomen afhankelijk van den Radzja en niets meer dan ambtenaren”⁹⁴. Omgekeerd mag hier herinnerd worden aan het bekende feit, dat de aristocratische gouwhoofden van Athene en Rome, toen zij het oude koningschap afschaften, toch ten minste den ouden konings-titel voor een overigens machteloos medegezaghebber behielden: de goden moeten op de gewone manier hun offers ontvanen. Om dezelfde reden handhaaft men veelal een nakomeling van den ouden stamkoning als overigens volstrekt machteloos waardigheidsbekleeder, wanneer reeds lang de feitelijke macht in den staat is overgegaan op een legeroverste: zooals in het Merovingische rijk later naast den „rex crinitus” uit het geslacht van Meroveus de Karolingische hofmeier kwam te staan, zoo staat in Japan naast den Mikado de Sjogoen, en in het rijk der Inca's de legeraanvoerder naast den meer en meer tot een priesterlijken werkkring beperkten Huillcauma⁹⁵; terwijl wij in Egypte naast den vromen Amenhotep IV (Achnaton) den hofmeier Haremheb vinden, die „de hoogste ambten in het rijk, wat het bestuur en het bevel over het leger betreft, in zijn persoon wist te vereenigen, totdat zijn macht volkomen gelijk stond met die van een regent”⁹⁶. De macht van het staatshoofd wordt, behalve door het ambt van opperpriester, dikwijls ook geweldig vermeerderd door het handelsmonopolie, dat men op primitieven trap meestal aan het opperhoofd overlaat. Immers hij vergetenwoordigt de gemeenschap naar buiten bij den boven

door ons geschilderden aanvang van het vredelievende handelsverkeer.

Zoo zijn de stamhoofden der negers in den regel ook „monopolisten van den handel”⁹⁷. Eveneens de koning der Zoeloe's⁹⁸. Bij de Galla's — geen negers — spreekt het vanzelf dat het opperhoofd overal waar men hem als zoodanig erkent „ook de handelsman is van zijn stam; geen zijner onderdanen mag direct met vreemdelingen handel drijven”⁹⁹. Bij de Barotsen en Mabunda's is de koning „volgens de wet de volstrekt eenige koopman van zijn land”¹⁰⁰. Ratzel geeft de groote beteekenis van dit feit treffend weer als volgt: „Aan de tooverkracht paart zich tot vergrooting van de macht van het opperhoofd het handelsmonopolie. Als bemiddelaar van den handel brengt het hoofd alles in zijn bezit, wat begeerlijk is voor zijn onderdanen; aldus wordt hij de schenker van vele goede gaven en kan hij de brandendste verlangens bevredigen. Dit stelsel is zonder twijfel een bron van groote macht”¹⁰¹. Wanneer in veroverde gebieden, waar de macht der regeerende vorsten toch reeds sterker pleegt te zijn dan in het eigen land, het handelsmonopolie daar nog bij komt, kan het koningschap heel machtig worden. Overigens schijnt de regel te zijn, dat er zelfs in de vorden oppervlakkigen beschouwer meest krasse gevallen van despotisme toch geen sprake is van een volstrekte alleenheerschappij: de heerscher kan wel straffeloos woeden tegen zijn onderdanen, vooral tegen de onderworpen klasse, maar hij is toch door medezegenschap in de regeering van feudale heeren ten zeerste beperkt in zijn macht. Ratzel merkt hierbij in het algemeen op: „De zoogenaamde „hofhouding” van een Afrikaansch of oudtijds ook een Amerikaansch vorst is in werkelijkheid waarschijnlijk steeds een Raad De tirannie, waarvan

wij desondanks overal bij volkeren op lageren trap sporen tegen komen, ook daar waar de regeeringsvorm een republikeinsche is, spruit niet voort uit de buitengewone sterkte van staat of opperhoofd, maar uit de moreele zwakte van den enkeling, die zich bijna zonder weerstand te bieden aan de over hem heerschende machten overgeeft" ¹⁰². Het koningschap bij de Zoeloe's is zulk een beperkt despotisme: ministers (Induna's) die groote macht bezitten, staan hem ter zijde; bij andere kafferstammen bestaat een raad, die veelal aan vorst en volk zijn wil oplegt ¹⁰³. Desniettemin stond „onder Tschaka op niezen en kuchen in tegenwoordigheid van den tiran onverbiddelijk de doodstraf, evenals op het ontbreken van tranen in het oog bij den dood van een der leden van het koninklijk huis" ¹⁰⁴. In de wegens hun schrikwekkend bloedbewind beruchte West-Afrikaansche rijken Dahomey en Ashanti vindt men precies dezelfde toestanden: „Ondanks de vreeselijke vernietiging van menschenlevens door oorlogen, slavenhandel en menschenoffers bestond daar nergens een onbeperkt despotisme Bowditch doet de overeenkomst van het (in Ashanti bestaande stenden-) stelsel met het Perzische uitkomen, zooals dit door Herodotus beschreven wordt" ¹⁰⁵.

Wij moeten er ons dus, om daarop nogmaals den nadruk te leggen, wel voor wachten, despotisme gelijk te stellen met absolutisme. Ook in de West-Europeesche feudale staten was de macht van den vorst over leven en dood dikwijls onbeperkt, maar toch was hij machteloos, indien de „grooten" tegen hem waren. Zoolang hij de klassendeeling niet aantast mag hij zijn wreedheid den teugel vieren en zelfs een enkele maal een van de groote heeren als offer doen vallen; maar wee hem, als hij het mocht wagen, aan de economische voorrechten zijner grooten te

raken. Men heeft deze naar den rechtelijken kant geheel vrije, naar den politieken kant echter binnen enge grenzen beperkte macht in zeer karakteristieken vorm kunnen waarnemen in de groote Oost-Afrikaansche rijken: „De regeering van de Waganda's en Wanyoro's is zoo ingericht, dat in theorie de koning meester is over het geheele land; dit is echter niet veel meer dan een schijnregeering, want inderdaad behoort het land aan de groote stamhoofden uit het rijk. In den tijd van Mtesa waren zij het die het verzet van het volk tegen vreemde invloeden leidden, en Muanga wordt door vrees voor hen weerhouden, als hij nieuwigheden zou willen invoeren. Al is dus het koningschap in werkelijkheid beperkt, toch speelt de koning formeel, uiterlijk een indrukwekkende rol: tegenover de massa des volks staat de vorst als onbeperkt gebieder, want hij beschikt naar welgevallen over leven en dood en voelt zich slechts gebonden waar het den engen kring zijner aanzienlijkste hovelingen betreft" ¹⁰⁶. Maar volkomen hetzelfde geldt, om ook het laatste der groote gebieden te noemen, waar staatsvorming is opgetreden, van de Oceaniërs: „Nergens ontbreekt ten eenenmale een vertegenwoordigend lichaam als bemiddelaar tusschen vorst en volk Het aristocratische principe corrigeert het patriarchale. De strenge vorm van despotisme die hier bestaat berust dus meer op klassen- en kastendruk dan op den machtigen wil van één persoon" ¹⁰⁷.

c — De politieke en sociale ontbinding van den primitieven veroveringsstaat

Wij kunnen hier op de ontelbare nuances, waarin zich de centrale macht in den primitieven veroveringsstaat voordoet, niet nader ingaan. Het moge voor den jurist of den

ethnograaf belangrijk zijn, na te gaan of hier het patriarchale, aristocratische of wel het plutocratische element overweegt, voor den socioloog doet dit weinig ter zake. Bovendien is deze regeeringsvorm voor den loop der ontwikkeling van zeer weinig belang, omdat hoe groot ook in den beginne de macht van den heerscher zij, een onontkoombaar noodlot haar toch na korten tijd verbrokkelt, en dit wel met des te meer snelheid, hoe grooter die macht, d.w.z. hoe grooter het gebied van den primitieven veroveringsstaat op hooger trap oorspronkelijk is.

Dit politieke ontbindingsproces heeft in groote trekken plaats als volgt. Reeds de boven beschreven machtsvermeerdering der edelen ieder afzonderlijk door middel van steeds voortgezette kolonisatie op steeds uitgestrekter in beslag genomen onontgonnen gebied met behulp van telkens opnieuw buitgemaakte slaven kan deze machtiger maken dan de centrale macht lief is. „Als in een clan”, zoo schrijft Mommsen van de Kelten¹⁰⁸, „die ongeveer 80.000 weerbare mannen telde, één enkel edelman met 10000 slaven, ongerekend de hoorigen en schuldenaars, op den landdag kon verschijnen, dan is het duidelijk, dat zoo iemand inderdaad meer een onafhankelijk vorstje was dan een burger van zijn clan”. En iets dergelijks geldt vermoedelijk van den „Heioe” der Somali's, den „grooten grondbezitter, die op zijn gronden honderden van families in onderworpenheid houdt, zoo dat men zich bij de Somali's in onze middeleeuwsche feudale toestanden verplaatst zou kunnen voelen”¹⁰⁹.

Toch bereikt een dergelijke overmacht van sommige groote landheeren, al moge zij dan reeds in den primitieven veroveringsstaat op lageren trap kunnen ontstaan, eerst op hooger trap haar hoogsten graad; en wel door de machtsvermeerdering, die den grootgrondbe-

zitter in het groote feudale rijk ten deel valt als ambtsdrager.

Hoe meer de staat groeit, des te meer ambtelijk gezag moet de vorst overdragen aan de bestuurders van de marken, de grensgebieden die het meest bedreigd worden door oorlog en opstand. Om het hem toevertrouwde ambtsgebied voor den staat te kunnen behouden, moet zulk een ambtenaar de hoogste macht op militair gebied vereenigen met de bevoegdheden van rechter en bestuurder in hoogste instantie. Al kan hij met een zeer gering aantal burgerlijke bestuursambtenaren toe, toch heeft hij een staande legermacht noodig. Hoe moet deze bezoldigd worden? Belastingen, die samenvloeien in het centrum van bestuur, om vandaar uit wederom over het land verdeeld te worden, kent slechts de staat die zich tot geldhuishouding ontwikkeld heeft (met een enkele uitzondering, waarover later, n.l. Egypte); in het stadium van natuurhuishouding waarin onze landstaat verkeert, is van belastingen in geld nog geen sprake. Den centralen heerscher blijft dus niets anders over, dan den graaf, slotvoogd of satraap voor zijn levensonderhoud en dat der zijnen te verwijzen naar de inkomsten in natura, die hij uit zijn ambtsgebied kan trekken. Deze int dan de den onderdanen opgelegde lasten voor zich zelf, beschikt over hen voor heerediensten, ontvangt vergoedingen voor rechtsonkosten en boeten in den vorm van vee of geld (dit wordt in zulke gevallen reeds lang vóór het optreden van de geldhuishouding geëischt), en heeft daarvoor de gewapende macht te onderhouden, bepaalde troepencontingenten ter beschikking te stellen van de centrale macht, wegen aan te leggen en bruggen te bouwen, bij gelegenheid van bezoek van den heerscher met gevolg of van diens „koningsboden”, deze te ontvangen en te onder-

houden, en ten slotte een bepaalde leverantie aan het hof te doen, bestaande uit waardevolle of anders uit gemakkelijk vervoerbare goederen: paarden, runderen, slaven, edele metalen, wijn, enz.

Met andere woorden: de ambtenaar ontvangt een ontzaglijk groot dienstleen, en wordt alleen daardoor reeds de machtigste grondbezitter van zijn ambtsgebied, ook al was hij dat nog niet vóórdien, wat meestal om politieke redenen wèl het geval zal zijn. Het spreekt van zelf, dat hij als zoodanig precies hetzelfde doet als zijn niet met een ambt begiftigde standgenooten, alleen op nog veel grootere schaal, n.l. telkens nieuw land bevolken met telkens nieuwe buitgemaakte hoorigen, om daardoor zijn krijgsmacht voortdurend grooter te maken. Dit is in den beginne nog gewenscht voor de centrale macht en wordt door haar bevorderd, daar de genoemde krijgsmacht dan nog volkomen tot haar beschikking staat. Maar zie hier nu het noodlot van deze staten, dat zij de lokale machten zelf moeten opkweken, die hen later zullen verslinden.

Er komen n.l. gelegenheden voor den markgraaf, om voorwaarden te stellen, wanneer men zijn hulp vraagt, in het bijzonder bij de in deze rijken nimmer ontbrekende twisten over de troonopvolging. Nu verwerft hij de een of andere belangrijke concessie, in de eerste plaats de formeele erkenning van de erfelijkheid van zijn ambtsleen, dat daardoor geheel gelijk gesteld wordt met de eigenlijke feudale leenen. Zoo wordt hij langzamerhand meer en meer zelfstandig en het treurige woord van den moejik: „de hemel is hoog en de czaar ver” wordt onder iederen hemel bewaarheid. Ik geef hier een karakteristiek voorbeeld uit Afrika: „Het Loendarijk is een ware leenstaat. De opperhoofden (Muata, Mona of

Muene genaamd) kunnen in alle aangelegenheden die hun eigen gebied betreffen zelfstandig handelen, zoolang de Muata Jamvo dit goed vindt. De groote en verderafwone hoofden zenden in den regel eens per jaar hun tribuut-karavanen naar de Moessoemba; maar zij die op grooten afstand wonen blijven vermoedelijk in het betalen van schatting wel lange tijden volkomen nalatig, terwijl de kleinere stamhoofden in de nabijheid van de residentie integendeel meermalen per jaar hun schatting zenden! ¹¹⁰”

Deze mededeeling toont duidelijker dan iets anders, welk een belangrijke factor op politiek gebied in deze primitieve staten met hun onvoldoend transportwezen en hun gebrek aan geldhuishouding de afstand is. Men zou bijna kunnen zeggen, dat de zelfstandigheid der feudale heeren evenredig is met het kwadraat van den afstand van de vorstelijke residentie. De kroon moet hun diensten steeds duurder koopen, zij is gedwongen, de soevereine rechten van den rijksvorst het een na het ander schijnbaar vrijwillig op hen over te dragen, of er in te berusten, dat zij deze nemen: na de erfelijkheid der leenen het wegen- en handelsrecht (op hooger trap van ontwikkeling ook het muntrecht), het oppergezag in rechtszaken, de beschikking over aan den staat verplichte heerediensten, en over de vrijen uit het gebied voor krijgsmilitairen.

Zoo bereiken de machtige bestuurders van de grensprovincies langzamerhand een steeds grootere, ja ten slotte de algeheele daadwerkelijke zelfstandigheid, al kunnen zulke pas ontstane vorstendommen ook nog lang schijnbaar in één rijk bijeengehouden worden door den formeele band met den gemeenschappelijke leenheer. De historische bewijzen voor dezen

karacteristieken gang van zaken liggen voor het grijpen: de geheele middeleeuwsche geschiedenis is niets dan één lange reeks van deze bewijzen. Niet alleen het Merovingische- en het Karolingische Rijk, niet slechts Duitschland, neen, ook Frankrijk, Italië, Spanje, Polen, Bohemen en Hongarije, ja zelfs Japan en China¹¹¹ hebben dit proces van verbrokkeling doorgemaakt, en niet eens maar meermalen. Dit is evenzeer het geval met de feudale staten in het Tweestroomland: de groote rijken die hier elkander opvolgen vallen telkens weer uiteen, om ook telkens weer zich samen te ballen. Van Perzië heet het uitdrukkelijk: „Sommige staten en provinciën verwierven zich door afval op een geschikt moment voor langer of korter tijd de vrijheid, en de groote koning te Susa was niet steeds bij machte, hen weder tot gehoorzaamheid te dwingen; in andere heerschten de satrapen of legeroversten willekeurig, trouweloos en gewelddadig, hetzij zelfstandig of als schatplichtige leen-vorsten of onderkoningen van den oppersten heerscher. Als een opeenhooping van staten en gewesten zonder gemeenschappelijke wetten, zonder geregeld bestuur, zonder een overal op gelijken voet geschoeid rechtswezen, zonder orde en de macht om die te scheppen, ging het Perzische rijk reddeloos zijn ontbinding tegemoet”.¹¹²

Hetzelfde lot trof den buurstaat aan den Nijl. Ook de Farao's hebben hun hooge ambtenaren en gunstelingen met land en arbeiders begiftigd, geheel in den trant van de koningen der Romaansche en Germaansche staten in de middeleeuwen en op dezelfde schaal. Ook hier heeft zich het oorspronkelijk zeer verbrokkelde grondbezit langzamerhand aaneengevoegd en geconsolideerd, en is ook dat gedeelte er van, dat niet als erfelijk en privaatbezit, maar als een soort erfpacht verleend was, erfelijk

geworden, juist als in Europa. Ook hier worden de gewestelijke ambtenaren almachtig en schrompelt het kroonland langzamerhand ineen¹¹³. „Feitelijk heeft Egypte zich in tal van zelfstandige vorstendommen opgelost, ongeveer op dezelfde wijze als het Karolingische rijk in de 9e eeuw en het Duitse rijk opnieuw na het verval van de macht der Hohenstaufen”¹¹⁴. Dit proces herhaalt zich meerdere malen in den loop der Egyptische geschiedenis.

Maar natuurlijk is ook het geschetste proces niet beperkt tot de volkeren, die onze Westersche geschiedschrijving binnen haar gezichtsveld betreft. Het heeft b.v. ook Indië verwoest. Zoo schrijft Ratzel van de feudale staten daar te lande: „Ook buiten Radschistan verheugden de edelen zich menigmaal in een groote mate van onafhankelijkheid, zoodat de Oemara's of Nabobs in Haiderabad, zelfs nadat de Nizam zich de alleenheerschappij verworven had, er eigen troepen op na hielden, onafhankelijk van het leger van den Nizam. Aan de hoogere eischen, die in onzen modernen tijd ook in Indische staten aan een regeering gesteld worden, hebben deze kleine vorsten nòg zeldzamer voldaan dan de groote”¹¹⁵. Ja, zelfs in Afrika ontstaan en vergaan de groote feudale rijken als luchtballen, die uit den stroom van het gebeuren — hier als overal naar vaste wetten verloopend — opborrelen, om daarna weer uiteen te spatten. Het geweldige rijk van Asjanti schrompelde binnen den tijd van anderhalve eeuw ineen tot op een vijfde van zijn grootte¹¹⁶, en van de rijken, waar de Portugeezen op stootten, zijn er sindsdien vele spoorloos verdwenen. En toch waren ook dit eens sterke feudale rijken: „Luisterrijke en met groote wreedheid bestuurde negerrijken als Benin, Dahome of Asjanti gelijken te midden van de los samenhangende stammen in hun om-

geving in menig opzicht op het oude Peru of Mexico. De streng zich afzonderende erfadel der Mfoemoe's, waaraan vooral het gewestelijk bestuur was opgedragen, daarnaast ook de meer wisselende ambtsadel waren in Loango de hechte steunpilaren van het koningschap ¹¹⁷. Wanneer nu aldus het groote rijk van voorheen uiteengevallen is in een aantal kleine staten die of rechtelijk of slechts feitelijk van elkaar onafhankelijk zijn, dan begint het oude proces op nieuw: de groote eet den kleine op, tot er een nieuw rijk ontstaan is. „De grootste grondbezitters worden later keizer”, zegt Meitzen laconisch van Duitschland ¹¹⁸. Maar ook dit groote familiebezit lost zich op en wordt verbrokkeld vanwege de noodzakelijkheid, grondbezit te verleenen aan vazallen. Van de Farao's der zesde dynastie zegt Schneider *: „De koningen hadden zichzelf hierbij weggeschonken; hun groote grondbezit in de Delta was versmolten”. En op dezelfde wijze teerde het familiebezit der Merovingen en Karolingen in het Frankische rijk weg, en in Duitschland dat van de Saksische en Staufische keizers ¹¹⁹. De bewijzen voor deze laatste bewering behoeven wij niet aan te voeren: ieder kent ze.

Welke krachten den primitieven veroveringsstaat ten slotte bevrijd hebben uit dezen toovercirkel van eindeloos elkaar afwisselende groei en verval, zullen wij in een volgend gedeelte behandelen. In de eerste plaats hebben wij thans echter, na den politieken den sociale kant van dit historische proces in oogenschouw te nemen. Dit brengt toch ook in de klassenindeeling ingrijpende wijzigingen tot stand.

Met vreeselijke kracht worden door dezen gang van

* Kultur und Denken der alten Aegypter, S. 38.

zaken overal de gewone vrijen, de onderste laag van de overwinnende groep, getroffen: zij verzingen in hoorigheid. Het verval van dezen stand gaat hand in hand met dat van de centrale macht; beide worden in dezelfde mate bedreigd door de hand over hand toenemende macht van de groote heeren en zijn dus natuurlijke bondgenooten. De kroon houdt nu den landheer zoolang in bedwang, als de tot den krijg op te roepen vrijen in diens gebied de particuliere garde of het „gevolg” van den heer in kracht overtreffen; zoodra deze garde sterker wordt dan de manschappen, overigens door de gowp op de been gebracht, is de vrije boer verloren. Wij schetsten echter reeds boven, hoe de kroon als door een onafwendbaar noodlot gedwongen is, des jonkers familiebezit te vermeederen en dientengevolge de boeren aan hem uit te leveren.

Waar de souvereine rechten van den staat op den landheer zijn overgegaan, waar deze dus m.a.w. tot een min of meer onafhankelijk vorst is geworden, daar heeft de vernietiging van den vrijen boerenstand, althans ten deele, plaats in schijnbaar wettelijken vorm: men ruïneert den boer door krijgsdienst te vorderen, hetgeen des te veelvuldiger geschiedt, naarmate de landsheer door de belangen van zijn huis sterker gedreven wordt tot het veroveren van nieuw land met bewerkers; men maakt misbruik van de heerdienstplichtigheid der boeren, van de rechtspraak, en, wat het ergste is, en voor den stand der gewone vrijen den genadeslag beteekent, men misbruikt het belangrijkste recht van de kroon, de beschikking over het nog niet in gebruik genomen land.

Dit behoort oorspronkelijk aan het „volk”, d.i. aan alle vrijen gemeenschappelijk; maar de beschikking er over

heeft volgens een vermoedelijk wel overal geldend oerrecht de patriarch. Met de andere rechten van den soeverein gaat ook dit beschikkingsrecht over op den landsheer — en daarmee heeft deze het middel bekomen, om de rest der vrijen den nek om te draaien. Hij verklaart het geheele nog niet bebouwde land voor zijn eigendom, sluit het af voor alle vrijen die er zich op zouden willen vestigen, en stelt alleen voor hen nog den toegang open, die zijn oppergezag erkennen, d.w.z. die zich zelf in eenigen vorm van afhankelijkheid, van hoorigheid willen begeven.

Hiermee is aan het bestaan van den vrijen boer een einde gekomen. Tot nu toe was de gelijkheid van vermogen althans eenigszins gewaarborgd. Immers, al had een boer ook twaalf zoons, zijn erfgoed bleef onverdeeld, want elf van zijn kinderen konden zich nieuwe hoeven rooien in de gemeene mark, of in het nog niet onder gemeenten of markgenootschappen verdeelde volksland. Dit is voortaan niet meer mogelijk. Het gevolg is, dat de hofsteden, waar veel kinderen zijn grootgebracht, verbrokkeld worden; daardoor ontstaan, hetgeen eerst in deze omstandigheden mogelijk is, „arbeiders”, te weten de bezitters van die halve, kwart of achtste hoeven; en dit leidt weer tot de samenvoeging van andere hofsteden, waar een zoon en een dochter als erfgenamen in het huwelijk treden: nu kan n.l. door de hulp der genoemde arbeiders een grotere oppervlakte dan tot nu toe bebouwd worden. Zoo splitst zich de vrije dorpsgemeenschap in rijken en armen; de band die den bundel pijlen vroeger onverbreekbaar maakte, is losgemaakt; en als in het vervolg zelfs onvrijen in het dorp binnendringen, doordat een al te veel geplaagd man, toegevend aan den uitgeoefenden druk, zich aan

den heer „commendeert” *, of doordat de heer op een door dood of insolventie van den bezitter leeggekomen hoeve een van zijn hoorigen plaatst, dan is alle sociale samenhang verbroken, en is de door klassen- en vermogenstegenstellingen verdeelde boerenbevolking weerloos overgeleverd aan de macht van den heer.

Wat de gevallen betreft, waarin de magnaats zich niet verschuilen kan achter soevereine rechten van den staat, de zaken verlopen daar toch geheel op dezelfde wijze: men gebruikt dan openlijk geweld en brutale rechtsverkrachting voor hetzelfde doel; en de ver verwijderde rijksvorst, afhankelijk van den goeden wil dezer rechtsverkrachters en geweldenaars, is machteloos tegenover hen en kan aan hun daden geen paal en perk stellen.

Ook voor dit sociale proces van onteigening en declassering behoeven ternauwernood voorbeelden te worden aangehaald. In Duitschland ondergingen de vrije boeren deze behandeling op zijn minst drie maal. Eens in den Keltischen tijd ¹²⁰, in het Westen; de tweede maal werden de vrije boeren van het oude Deutsche stamland door de katastrofe getroffen, in de negende en tiende eeuw; en de derde tragedie van deze soort speelde zich te beginnen met de vijftiende eeuw in het gekoloniseerde voorheen Slavische gebied af ¹²¹. Het allerergst hadden de boeren het daar, waar in het geheel geen koninklijke macht bestond, wier natuurlijke belangengemeenschap met de onderdanen, zooals dit bijna overal elders het geval was, verzachtend op de onderdrukking kon inwerken — al ware het slechts op den uiterlijken vorm daarvan —

* Commendatio, lett. zich toevertrouwen, heette in de middeleeuwen de overeenkomst, waarbij iemand zich onder de bescherming (mundium) van een aanzienlijk persoon plaatste. Men verloor daarbij veelal eigendom of vrijheid of beide. — N. v. d. V.

namelijk in de z.g. „adelsrepublieken”. Hiervan is het Keltische Gallië uit Caesars tijd een van de vroegste voorbeelden. Hier „was de macht op economisch, militair en politiek gebied in de hand van de groote heeren en hun families vereenigd. Zij hielden het privilege, de winstgevende staatsrechten te mogen pachten, uitsluitend voor zich zelf. Zij dwongen de kleine vrijen, die onder den druk der belastingen verpletterd werden, bij hen te borgen en eerst feitelijk als schuldenaar, dan rechtelijk als hoorige afstand te doen van hun vrijheid. Zij ontwikkelden als een bijzonder voorrecht van den adel de gewoonte, zich met een gevolg te omgeven, d.w.z. een aantal betaalde bereden dienaren, zoogenaamde ambacti; daarmee vormden zij een staat in den staat: steunende op deze bijzondere lijfwacht trotseerden zij de wettelijke autoriteiten en de gewapende macht uit het volk, zoodat zij feitelijk de gemeenschap uiteen deden vallen Veiligheid vond men nog slechts als hoorige bij zijn heer, die door plicht en eigenbelang beide genoopt werd, het zijnen onderhoorige aangedane onrecht te wreken. Zoo werden vele vrijen, omdat de staat de macht verloren had, hen te beschermen, er toe gebracht, zich als hoorige aan een machtig man over te geven”¹²². Juist dezelfde toestanden vinden wij een vijftienhonderd jaar later in Koerland, Lijfland, Zweedsch-Pommeren, Oost-Holstein, Mecklenburg, en vooral Polen.

Maar ook reeds in het oude Egypte hebben de boeren hetzelfde lot ondergaan, een bevestiging te meer van Ratzels woord: „De wereldgeschiedenis is eentonig”. Zoo vermeldt Thurnwald: „De periode van het middenrijk, volgende op een van oorlogsbedrijven vervuld tijdvak, brengt ook voor de boeren in het Zuiden een achteruitgang van hun maatschappelijke positie mede. Het aantal

vrije heeren neemt af, terwijl hun bezit aan land en hun macht toenemen. De belastingen der boeren worden na een nauwkeurige schattingen een beschrijving der goederen door een soort kadaster, streng vastgesteld. Onder dezen druk stroomden vele boeren naar de vronhoeven en steden der gouvorsten, om daar als knechten, handwerkslieden of zelfs als beambten hun plaats in de bedrijfsorganisatie van die hoeven in te nemen. Zoo dragen zij, in vereeniging met eventueele krijgsgevangenen, er toe bij, dat de heer dezen bedrijfsvorm over grootere domeinen kan uitstrekken, en begunstigen zij aldus het verjagen van andere boeren uit hun bezittingen, gelijk dit toen ter tijd misschien wel gebruikelijk is geweest”¹²³.

Niets echter getuigt duidelijker van de onvermijdelijkheid van dit proces dan de geschiedenis van Rome in den keizertijd. Wanneer Rome voor het eerst op het tooneel komt in de geschiedenis, is het zijn middeleeuwen reeds voorbij; het is „nieuwe geschiedenis”, het begrip „hoorigheid” kent men niet meer, alleen de slavernij bestaat nog. Desondanks verzinken anderhalf millennium later, als Rome tot een groot rijk van ontzaglijke uitgestrektheid geworden is, welks grensgebieden zich meer en meer losgemaakt hebben van het centrum, de vrije boeren wederopnieuw in echte hoorigheid. De groote grondbezitters, die met de lagere rechtspraak en het ambt van hoofd der politie op hun goederen belast zijn, hebben „de kleine boeren van hun gebied, ook hen die oorspronkelijk vrije eigenaars van *ager privatus vectigalis* * waren, tot hofhoorigheid gebracht”, en „als een soort vergoeding voor het kwijtschelden der grondlasten de instelling der *glebae*

* a.p.v. (Lat.) = grond in privaat bezit maar waarvan belasting moet worden betaald. — N. v. d. V.

adscriptio *, althans in feite, ontwikkeld" ¹²⁴. Reeds vóór den inval der Germanen was dus het eertijds zoo groote onderscheid tusschen slaven en vrije kolonisten volkomen uitgewischt, eerst voor zoover betreft den economischen toestand, spoedig daarna natuurlijk ook in rechte. Deze maatschappelijke orde in feudalen geest kon in Gallië en de andere door de binnentrekkende Germanen bezette provincies kant en klaar door dezen overgenomen worden.

In dezelfde mate, waarin overal de kleine vrije in politieke en economische afhankelijkheid geraakt van de groote grondbezitters uit de omgeving, stijgt de bij de vestiging van den staat onderworpen groep der bevolking omhoog. Deze beide bevolkingslagen komen elkander tegemoet, ontmoeten elkaar daarna halverwege en smelten ten slotte samen tot één groep. Wat wij zoo juist hebben opgemerkt bij de vrije coloni en de akkerslaven van het latere Romeinsche rijk, dat geschiedt overal. Zoo versmelten in Duitschland de gewone vrijen met de voormalige hoorigen tot één enkelen economischen en in rechte erkenden stand, dien der grondhoorigen (Grundholden" ¹²⁵.

Deze opkomst van de vroegere „onderdanen", de onderliggende groep van de maatschappij, volgt even noodzakelijk als het verval van de groep der vrijen, uit het feit dat den grondslag van deze heele staatsorde vormt, de oopenhoping van grond in steeds minder handen, of m. a. w. de opkomst van de grondmagnaten. Deze houden n.l. om de volgende redenen de „onderdanen" de hand boven het hoofd.

De onderliggende groep is de natuurlijke tegenstander

van de centrale macht: deze toch is haar overwinnaar en heeft haar belastingen opgelegd; maar zij is evenzeer tegenstander van de kleine vrijen: want zij wordt door deze als maatschappelijke klasse veracht, op economisch terrein achteruitgedrongen, en in politiek opzicht onderdrukt. De groote magnaat is in dezelfde positie. Hij is eveneens de natuurlijke tegenstander van de centrale macht: want deze staat hem in den weg om tot volledige souvereiniteit over zijn gebied te komen; en daarnaast is ook hij uit den aard der zaak tegenstander van de gewone vrijen, daar deze laatste niet alleen de steunpilaren vormen van de centrale macht, maar bovendien door hun bezit de uitzetting der grenzen van zijn gebied beletten en hem bovendien door hun aanspraak maken op gelijkheid in rechten hinderlijk zijn in zijn trots als vorst. Deze volkomen overeenstemming in politieke en maatschappelijke belangen moet de landsheeren en de onderliggende groep tot bondgenooten maken: gene kan de volle souvereiniteit slechts dan bereiken, als hij bij zijn strijd om de macht tegen kroon en vrijen over betrouwbare strijders en gewillige belastingbetalers te beschikken heeft; de onderliggende groep kan eerst dan uit haar economischen en maatschappelijken paria-toestand verlost worden, als de gehate, aanmatigende vrijen naar beneden getrokken worden.

Hier, als zoo menigmaal, ontmoeten wij de solidariteit tusschen den adellijken vorst en het lagere volk, die den eersten er toe brengt, zijn hoorige kleine boeren even toegeeflijk te behandelen als de vrijen uit zijn gebied hardvochtig: zoo zullen zij des te bereidwilliger voor hem vechten en lasten opbrengen, en anderzijds zullen de geplaagde vrijen op deze wijze te eerder wijken voor zijn druk, vooral wanneer door het vervallen van de macht der

* g.a. (Lat.) = grondhoorigheid. — N. v. d. V.

kroon van hun partieele souvereiniteit nog slechts een bleke schaduw overgebleven is. Nu en dan — b.v. in Duitschland tegen het eind van de 10e eeuw — regeert de vorstelijke landsheer bijzonder zacht met het bewuste doel ¹²⁶, de onderdanen van naburige heeren tot zich te trekken, en daardoor zich zelf te versterken met de militaire en financieele kracht, die zij den nabuur, dus den natuurlijken tegenstander, onttrekken. Vooral verstandige kerkvorsten zorgden, dat het „onder den kromstaf goed wonen” was.

Zoo verwerft zich de onderliggende groep, hetzij formeel of feitelijk, meer en meer rechten, gunstiger bezitrecht of ook wel zelfbestuur van de gemeente en eigen rechtspraak voor haar inwoners in gemeentelijke aangelegenheden; zij stijgt daardoor met denzelfden graad van snelheid als de groep der vrijen daalt; totdat beide groepen elkander onderweg ontmoeten en tot één in rechtelijk en economisch opzicht ongeveer gelijke laag versmelten. De leden van deze nieuw gevormde groep zijn ieder individueel half hoorige half staatsonderdaan, een eigenaardig mengsel, dat alleen in den feudalen staat ontstaan kan, die nog geen duidelijke scheidslijn tusschen privaat en publiek recht getrokken heeft. En dit gebrek aan grenzen tusschen de twee genoemde rechtsgebieden is weder een onmiddellijk gevolg van de doeleinden die bij het ontstaan van den staat voorzaten: de macht van den staat werd ingesteld ter wille van private economische belangen.

d — De rassenkruising

De samensmelting van den gezonken stand der vrijen en de omhoog gestegen onvrijen in rechtelijk en sociaal opzicht gaat nu uit den aard der zaak over in een vermenging door bloedverwantschap van de beide oorspronkelijk ver-

schillende rassen. Waar te voren den onderworpenen het connubium zoowel als het commercium met de overwinnaars streng verboden was, heeft men thans geen bezwaren meer tegen de vermenging; de scheidslijn tusschen armoede en rijkdom, die de sociale klasse bepaalt, valt niet meer samen met die tusschen heeren- en slaven bloed. Eenerzijds zal het vaak genoeg voorkomen dat de rasechte afstammeling van de strijdbare herders bij een even rasecht nakomeling van lijfeigenen het knechtswerk op den akker te verrichten heeft, zoodat thans de sociale groep der onderdanen samengesteld is uit een deel van de oude heerengroep en een deel der oude slavengroep. Anderzijds mag hier slechts sprake zijn van een deel dezer laatstgenoemden: want de rest dezer groep is nu met het andere deel der heerengroep eveneens tot één enkele homogene sociale groep versmolten. Een deel n.l. der vroegere onderworpenen is niet slechts tot op die hoogte gestegen, waartoe de massa der vrijen neerzonk, maar ver daar boven uit, tot de algeheele opneming in de bij haar veel geringer aantal ook des te hooger in aanzien gestegen heerengroep haar deel werd. Ook de nieuwe heerengroep is dus niet meer volkomen raszuiver.

Dit laatste is een even algemeen voorkomend verschijnsel in de geschiedenis als de declasseering der vrijen. Uit het eigenaardige karakter van het feudale stelsel volgt namelijk vanzelf sprekend, dat de vorst, hetzij een locale of de rijksvorst, als primus inter pares, plooibaarder werktuigen noodig heeft dan zijn „pairs” of pares (gelijken) gewoonlijk zijn. Op deze vertegenwoordigers der heerengroep, die veelal meer de rol van voogd dan van beambte spelen, kan hij zich minder goed verlaten dan op de mannen van onbekende geboorte, die zijn creaturen zijn en met hem staan en vallen.

Bewijzen uit de geschiedenis zijn hier wel bijna geheel overbodig. Zoo weet ieder, dat de hooge posten aan het hof der West-Europeesche feudale koningen en keizers niet alleen door verwanten des konings en adellijke vazallen, maar ook door mannen, gesproten uit de oude onderworpen bevolking, vervuld werden. Minder bekend zijn de volgende voorbeelden.

In Egypte treft men naast de feudale edelen, die als afstammelingen van de veroverende nomaden de verschillende gauwen besturen, een klasse van hovelingen aan, die in tegenstelling met den ouden adel niet met de volledige macht des konings in een bepaald gebied, maar met bevoegdheid voor bepaalde takken van dienst bekleed zijn. Deze ambtenaren „zijn uit de kringen der dienaars van de oude patriarchale vorsten — krijgsgevangenen, vluchtelingen enz. — voortgekomen”¹²⁷. Juist zoo was het in het Rome van den keizertijd. En wat de volkeren betreft, die buiten den kring onzer geschiedschrijving vallen, daarvan halen wij nog de volgende voorbeelden aan. Ratzel vermeldt aangaande het negerrijk Bornoe: „De vorsten stellen meer vertrouwen in de slaven dan in hun verwanten of andere vrije stamgenooten. Zij rekenen op hun toewijding”¹²⁸. Bij de Foelbe’s „is de maatschappij samengesteld uit vorsten, hoofden, gewone vrijen en slaven. Een voorname rol spelen de slaven der koningen, die soldaten of beambten zijn en op de hoogste posten in den staat aanspraak mogen maken”¹²⁹.

Deze hofadel kan het nu in bepaalde omstandigheden nog verder brengen, namelijk tot het ambt van gewestelijk bestuurder in naam des konings, zoodat dan evenzeer de weg naar de vorstelijke waardigheid open staat als in het geval van den ouden stamadel. De hooge adel uit het Frankische rijk bevat ongetwijfeld zulke elementen uit

het oorspronkelijk onderworpen ras¹³⁰. En daar de hooge adel uit alle beschaafde landen van Europa grootendeels uit dien Frankischen adel is voortgekomen — op zijn minst indirect, door verzwagering — vinden wij tegenwoordig de rasvermenging niet alleen in de lagere volksklasse, maar ook in de heerschende klasse, tot in de hoogste kringen. Dit geldt ook voor Egypte: „Bij het dalen van de koninklijke macht in den tijd van verval, maken de hogere ambtenaren gebruik van hun macht om persoonlijke belangen te dienen: zij maken hun ambt erfelijk en vormen zodoende een beambtenadel, die zich in ethnologisch opzicht niet van de overige bevolking onderscheidt”¹³¹.

Hetzelfde versmeltingsproces heeft ten slotte ook de middelklasse in den ontplooiden feudalen staat, de klasse der beambten en officieren van de groote leenbezitters, doen ontstaan. Zoo neemt in Duitschland de hoorige hofadel, de „ministeriales”, in 1085 den rang in tusschen servi en litones; honderd jaren later echter rekent men hem reeds tot de liberi en nobiles¹³²; terwijl hij in den loop der dertiende eeuw geheel met de groep der vrije vazallen samensmelt tot de ridderschap.

Dit geheele proces van rassenkruising is in alle andere feudale staten van West-Europa op overeenkomstige wijze verlopen. En precies hetzelfde beeld vertoont Japan; daar vormen de Daimio’s den ouden hoogen leenadel, de Samurai’s de ridderschap.

Hiermee is de feudale staat tot volle ontplooiing gekomen. Hij bestaat uit een politiek-sociale rangorde van talrijke lagen, waarvan trapsgewijs telkens de lagere aan de eerstvolgende hogere dienstbaar en de hogere tegenover de lagere tot bescherming verplicht is. De onderste laag wordt gevormd door het

arbeidende volk, nog steeds hoofdzakelijk uit boeren bestaande; het overschot van de vruchten hunner arbeid, de pacht of m.a.w. de geheele „meerwaarde” van het economische middel, verschaft den hooger en bevolkingslagen het noodige tot levensonderhoud. Van het meeren deel der gronden, n.l. voor zoover ze zijn in leen gegeven en dus niet meer in het onmiddellijk bezit van den landsvorst of den drager der keizerskroon, vloeit deze pacht af naar de kleine leenbezitters; deze moeten daarvoor volgens de door hen op zich genomen verplichting een gewapende troepenmacht ter beschikking van den leenheer stellen en in bepaalde gevallen ook goederen in natura of geld leveren. De grootere leenbezitter heeft dezelfde verplichtingen tegenover den nog grooteren, en deze, althans volgens wet en recht, tegenover den drager der centrale macht. De laatste, de keizer, koning, sultan, sjah, of pharao gaat dan ten slotte weer door voor vazal van den stamgod. Zoo stijgt van den akker af, welks bebouwer alles draagt en voedt, tot aan den „Hemelkoning” toe een vernuftig uitgedacht trappenstelsel van rangen en klassen op, dat het heele staatsleven zoozeer beheerscht, dat volgens zede en recht geen stuk land en geen mensch er buiten vallen kan. Immers alle bij den aanvang van het staatsbestaan voor alle vrijen zonder onderscheid ingestelde rechten zijn of vervallen of door de overwinning der groote heeren tegen hun oorspronkelijke bedoeling in verdraaid; wie geen plaats heeft in het leenstelsel, is feitelijk vogelvrij, verstoken van bescherming en recht — d.w.z. van de macht, die het eenige is dat recht kan scheppen. En zoo beteekende de rechtsregel: „nulle terre sans seigneur”, die door ons zoo licht als een uitvloeisel van aanmatigende jonkertrots beschouwd wordt, in werkelijkheid niets dan de codificatie van een reeds bestaan-

den nieuwen rechtstoestand, of daarnaast misschien hoogstens de opruiming van eenige verouderde en onduelbaar geworden resten van den geheel overwonnen primitieven veroveringsstaat.

Hoeveel stoutmoedige gevolgtrekkingen hebben de verdedigers van de rassentheorie als verklarend principe in de geschiedenis-philosophie niet gemaakt uit het onderstelde feit, dat alleen de „Germanen”, krachtens hun superieuren staatkundigen aanleg, den kunstigen opbouw van den vol ontplooiden feudalen staat tot stand zouden hebben gebracht! Dit argument heeft reeds veel van zijn waarde ingeboet, sinds men zich van het feit heeft moeten overtuigen, dat in Japan het Mongoolsche ras volkomen hetzelfde volbracht heeft. Maar er is meer. Hoewel de neger het misschien, ook al ware hem door de invasie van sterkere culturen de weg daartoe niet afgesneden, toch niet zoo ver gebracht zou hebben, nochtans onderscheidt zich b.v. Oeganda volstrekt niet zoo zeer van het rijk der Karolingen of dat van Boleslaw den Rooden, — met uitzondering van de cultuurwaarden, die door de Noord-Europeesche volkeren van de Middellandsche zee Staten werden overgenomen, waarbij er echter geen sprake is van een bijzonder talent der „Germanen”, maar van een bloot geschenk, dat door een bijzondere constellatie die eenig in de geschiedenis is geweest, dit ras als bruidsschat in den schoot is geworpen. En, om van den neger niet meer te spreken, in elk geval heeft ook de Hamiet in Egypte eenige duizenden jaren geleden vol-Hamiet in Egypte eenige duizenden jaren geleden volkomen hetzelfde feudale stelsel opgebouwd. Klinkt het niet als een beschrijving van den tijd der Hohenstaufen, wanneer men bij Thurnwald leest ¹³³: „Wie zich schikte onder het gevolg van een machtig heer, stelde zich daar-

door ook onder diens bescherming, als onder die van een familiehoofd. Deze betrekking toont, als een overeenkomst waarbij de eene partij veiligheid belooft tegen trouw van den anderen kant, veel gelijkenis met de middeleeuwsche vazalliteit, en wordt in Egypte de basis van de geheele maatschappelijke organisatie. Zoowel de betrekkingen tusschen den feudalen heer en zijn dienstbaren of boeren als die tusschen den pharao en zijn beambten worden door dit beginsel beheerscht. Hierop berust ook de aaneensluiting der enkelingen tot groepen, en wel onder gemeenschappelijke schutsheeren, waarvan de koning de hoogste is, die, zelf „Plaatsvervanger zijner vadersen”, dus vazal der goden op aarde, den top der maatschappelijke pyramide vormt.... Wie binnen dit maatschappelijk stelsel geen plaats vindt, de „man zonder meester” (= schutsheer), is onbeschermd en dientengevolge rechtloos”. De hypothese van een bijzondere begaafdheid van bepaalde rassen op staatkundig gebied, met het vorenstaande in strijd, hebben wij dan ook tot dusverre niet gebruikt. Wij zullen haar evenmin in de toekomst gebruiken. Is deze trapvormige rangschikking der maatschappelijke standen tot één pyramide, waarbij alles onderling wederkeerig afhankelijk is, het eerste kenmerk van den volledig ontplooiden feudalen staat, zijn tweede kenmerk bestaat in de samensmelting van de oorspronkelijk gescheiden bevolkingsgroepen tot één nationale eenheid.

Het besef van vroegere rassen verschillen is geheel verdwenen; slechts het klasse verschil blijft over. In het vervolg hebben wij niet meer te maken met ethnische groepen maar met sociale klassen; de sociale tegenstellingen alleen beheerschen nu het leven van den staat.

In overeenstemming hiermee verandert het ethnische groepsbesef in klassebesef, de groepstheorie in klassetheorie.

Het wezen van deze theorieën verandert daardoor echter in het minst niet. De nieuwe heerenklassen zijn juist even vol van legitimistische aanspraken en rassentrots als de oude heerengroep; de nieuwe zwaard-adel verstaat de kunst, zijn afkomst uit de overwonnen groep snel en grondig te vergeten. En anderzijds zweert de gedeclassseerde vrije of de gedegradeerde edelman met evenveel geestdrift bij het „natuurrecht” als voorheen enkel de onderworpenen.

Trouwens, in beginsel is de ontplooide feudale staat nog steeds precies hetzelfde, wat reeds de primitieve staat in het tweede stadium van zijn ontstaan was: een machtsorganisatie, ten doel hebbende de uitbuiting van het economische middel, dit laatste echter binnen de grenzen van een recht, dat den tot gebruik van het politieke middel gerechtigden tevens de plicht der bescherming oplegt, en voor den leveringsplichtige tevens het recht waarborgt, tot deze levering duurzaam in staat gesteld te worden. In het eigenlijke wezen van de macht is hier, vergeleken bij vroeger, niets veranderd, zij is enkel over meerdere trappen verdeeld; en hetzelfde geldt van de uitbuiting of, zooals de economie dat tegenwoordig noemt, de „verdeeling”. Immers, vóór en na volgt de binnenlandsche politiek van den staat de baan, haar vóórgeteekend door het parallellogram van de in het staatsleven werkende krachten, te weten: een centrifugale, n.l. de belangenstrijd tusschen de nu in klassen omgezette oude groepen, en een centripetale, het gemeenschappelijk belang. En desgelijks wordt thans zoo goed

als voorheen de buitenlandsche politiek bepaald door het streven van de heerenklasse naar verovering van nieuw land en werkvolk — een streven naar uitbreiding, dat nog steeds tegelijkertijd zelfhandhaving beteekent. De ontplooiide feudale staat, hoewel in veel hooger en graad gedifferentieerd en geïntegreerd, is derhalve toch niets anders dan de tot rijpheid gekomen primitieve staat.

V — DE ONTPLOOIING VAN DEN CONSTITUTIONEELEN STAAT

a — De krachten die tot verdere ontwikkeling drijven

Wanneer wij afzien van uiterlijke krachten, die mechanisch een einde kunnen maken aan het bestaan van den feudalen staat, en ons bepalen bij deszelfs organische ontwikkeling, een ontwikkeling dus 't zij voorwaarts of achterwaarts, maar in elk geval te weeg gebracht enkel door innerlijk werkende krachten, dan vinden wij als zoodanig vooral de zelfstandige schepping door het economisch middel van de stad in haar ontstaan en groei, met de daar opkomende geldhuishouding. Deze laatste verdringt langzamerhand de natuurlijke huishouding en verplaatst aldus de spil, waar het gansche staatsleven om draait, naar een geheel nieuw punt: in de plaats van het grondeigendom stelt zich het roerend kapitaal.

Dergelijke krachten kunnen ook van buiten af worden uitgeoefend, door vreemde staten, die ten gevolge van een verder voortgeschreden economische ontwikkeling straffer gecentraliseerd en op militair gebied beter georganiseerd zijn en daardoor een grootere stootkracht hebben. Wij hebben zulke gevallen al even aangevoerd: de zelfstandige ontwikkeling van de feudale staten in de gebieden rondom de Middellandsche zee werd afgesneden doordat zij stootten op de in economisch opzicht veel rijker ontwikkelde, straf gecentraliseerde zee-staten Carthago en Rome, vooral de laatste. Ook de verovering van het Perzische rijk door Alexander den Grooten is hiervan een voorbeeld, daar Macedonië toen